

Rimska vojska u sjeverozapadnom dijelu provincije Dalmacije

Matijević, Ivan

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2024, 41, 49 - 65**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.33254/piaz.41.1.2>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:420424>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-18**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

UDK 902
ISSN 1330-0644
Vol. 41/1
ZAGREB, 2024.

PRILOZI

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1-182, Zagreb, 2024.

**PRILOZI INSTITUTA ZA ARHEOLOGIJU
U ZAGREBU, 41/1/2024
STR./PAGES 1–182, ZAGREB, 2024.**

Izdavač / Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva /
Address of the editor's office
Institut za arheologiju / Institute of archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Hrvatska / Croatia
Telefon / Phone ++385 / (0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik / Editor in chief
Marko DIZDAR

Tehnički urednici / Technical editors
Marko DIZDAR
Katarina BOTIĆ

Uredništvo / Editorial board
Prapovijest / Prehistory:
Marko DIZDAR, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Snježana VRDOLJAK, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Viktória KISS, Hungarian Academy of Sciences,
Institute of Archaeology, Budapest, Hungary
Antika / Antiquities:
Goranka LIPOVAC VRKLJAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Ivan RADMAN-LIVAJA, Arheološki muzej u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska
Srednji vijek i novi vijek / Middle Ages and Modern era:
Tajana SEKELJ IVANČAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Katarina Katja PREDOVNIK, University of Ljubljana,
Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
Natascha MEHLER, Eberhard Karls University of
Tübingen, Tübingen, Germany
Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Juraj BELAJ, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Metodologija / Methodology
Predrag NOVAKOVIĆ, University of Ljubljana, Faculty
of Arts, Ljubljana, Slovenia

Izdavački savjet / Editorial advisory board
Dunja GLOGOVIĆ, Zagreb, Hrvatska
Ivor KARAVANIĆ, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski
fakultet, Odsjek za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Kornelija MINICHREITER, Zagreb, Hrvatska
Alexander T. RUTTKAY, Nitra, Slovakia
Ivančica SCHRUNK, University of St. Thomas, St. Paul,
Minnesota, USA
Željko TOMIČIĆ, Hrvatska Akademija znanosti i
umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante UGLEŠIĆ, Sveučilište u Zadru, Odjel za
arheologiju, Zadar, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Teo ČAVAR, Ivan MATIJEVIĆ, Marija KOSTIĆ,
Marin MATKOVIĆ, Marko MARAS, Miroslav VUKOVIĆ,
Franka OVČARIĆ

Lektura / Language editor
Marko DIZDAR (hrvatski jezik / Croatian)
Marko MARAS, Katarina BOTIĆ (engleski jezik / English)

Korektura / Proofreads
Katarina BOTIĆ

Grafičko oblikovanje / Graphic design
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog / Layout
Hrvoje JAMBREK

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina d.d., Sv. I. Zelina

Naklada / Issued
400 primjeraka / 400 copies

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu indeksirani su u /
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are indexed by:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Web of Science Core
Collection
CNRS / INIST – Centre National de la Recherche
Scientifi que / L'Institut de l'Information Scientifi que et
Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH PLUS – European Reference Index for the
Humanities and Social Sciences, Norwegian
Directorate for Higher Education and Skills, Bergen
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i
otvorenom pristupu na
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz>
E-edition. The publication is available in digital and
open access form at
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz?lang=en>

DOI 10.33254

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons
Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
this work is licenced under a Creative Commons
attribution By 4.0 international licence
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

SADRŽAJ

CONTENTS

Izvorni znanstveni radovi

Original scientific papers

5	DANIJELA ROKSANDIĆ VUKADIN
SLAVICA BOŠNJAK
Bakar u prapovijesnim zajednicama sjeverne Hrvatske s posebnim osvrtom na vučedolsku kulturu	DANIJELA ROKSANDIĆ VUKADIN
SLAVICA BOŠNJAK
Copper in the prehistoric communities of northern Croatia with special emphasis on the Vučedol culture
49	IVAN MATIJEVIĆ
Rimska vojska u sjeverozapadnom dijelu provincije Dalmacije	IVAN MATIJEVIĆ
The Roman army in the northwestern part of the Province of Dalmatia
67	IVANA JADRIČ-KUČAN
IVANA BANOVAČ
Štovanje Lara (<i>Lares</i>) i nove spoznaje o Larima iz Salone	IVANA JADRIČ-KUČAN
IVANA BANOVAČ
The worship of the Lares and new insight about the Lares from Salona
87	MARIN MATKOVIĆ
Između Kine, islamskog svijeta i Europe: <i>šalice za kavu</i> iz Osijeka	MARIN MATKOVIĆ
Between China, the Islamic world, and Europe: <i>coffee cups</i> from Osijek

	Prethodna priopćenja	Preliminary reports
119	<p>IVOR JANKOVIĆ JAMES C. M. AHERN RORY BECKER DARKO KOMŠO SINIŠA RADOVIĆ NIKOLA VUKOSAVLJEVIĆ LIA VIDAS</p> <p>Terenska istraživanja na nalazištu Abri Kontija 002 u sezoni 2022. i 2023.</p>	<p>IVOR JANKOVIĆ JAMES C. M. AHERN RORY BECKER DARKO KOMŠO SINIŠA RADOVIĆ NIKOLA VUKOSAVLJEVIĆ LIA VIDAS</p> <p>Field research at the site of Abri Kontija 002 in the seasons of 2022 and 2023</p>
139	<p>MIROSLAV VUKOVIĆ JANJA MAVROVIĆ MOKOS FRANKA OVČARIĆ</p> <p>Rezultati LiDAR-skog snimanja i terenskih pregleda prostora Prigorja</p>	<p>MIROSLAV VUKOVIĆ JANJA MAVROVIĆ MOKOS FRANKA OVČARIĆ</p> <p>Results of LiDAR and field surveys of the Prigorje area</p>
175	Upute autorima	Guidelines for contributors

RIMSKA VOJSKA U SJEVEROZAPADNOM DIJELU PROVINCIJE DALMACIJE

THE ROMAN ARMY IN THE NORTHWESTERN PART OF THE PROVINCE OF DALMATIA

Izvorni znanstveni rad / antička arheologija
Original scientific paper / Roman archaeology
UDK UDC 904:355(398)''652''

Primljeno / Received: 11. 09. 2023. Prihvaćeno / Accepted: 20. 02. 2024.

doi.org/10.33254/piaz.41.1.2

IVAN MATIJEVIĆ

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Poljička cesta 35
HR-21000 Split
imatijev@ffst.hr

Iz Senije, kao najvažnije morske luke u sjeverozapadnom dijelu Dalmacije, jedna je cesta preko Vratnika išla u Avendo i Arupij poslije kojega je nastavljala na jugoistok u unutrašnjost Like, a jedan je odvojak skretao prema Sisciji. Cesta je u kasnome principatu bila važna jer su je u ime provincijske uprave nadgledali konzulski beneficijariji: jedan je epigrafski potvrđen u Avendu, a drugi u municipiju Arupij. U Arupiju je žrtvenik Silvanu Silvestru posvetio Julije Vero, duplikarij i beneficijarij iz Četrnaeste dvojne legije iz doba kasnoga principata. Riječ je tek o drugoj poznatoj epigrafskoj potvrdi o pripadanju namjesnikovih beneficijarija razredu duplikarija. Verova je postrojba jedna od onih podunavskih legija koje su često slale svoje vojnike, posebno beneficijarije, za službu u oficij namjesnika provincije Dalmacije. Sjeverno u Josipdolu i istočno u Golubiću također su djelovale beneficijarijske postaje, ali je epigrafski potvrđena i prisutnost legijskih centuriona i običnih legionara. Vjerojatno su rat protiv Kvada i Markomana početkom vladavine Marka Aurelija, oblikovanje pretenture Italije i Alpa te s njome u nekoj vezi osnivanje provincije Liburnije, uzrokovali postavljanja manjih vojnih posada na ključnim komunikacijskim točkama prema sjeveru. Prestankom ove opasnosti i nakon što je Liburnija prestala postojati kao provincija, vojska je i dalje nastavila boraviti na ovim točkama, vjerojatno i poslije završetka 3. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: natpis, beneficijarij, legija, Arupij, Dalmacija

Copyright © Autor(i)
The Author(s) 2024

Open Access This work is distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Open Access Ovaj rad dijeli se prema odredbama i uvjetima licence Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), koja dopušta neograničenu ponovnu upotrebu, dijeljenje i reprodukciju u bilo kojem mediju, pod uvjetom da je izvorno djelo ispravno citirano.

From Senia, as the most important sea port in the northwestern part of Dalmatia, one road went to Avendo and Arupium via Vratnik, after which it continued southeast into the interior of Lika, and one branch turned towards Siscia. The road was important in the Late Principate because it was overseen by *beneficarii consularis* on behalf of the provincial administration: one was epigraphically confirmed in Avendo, and the other in the municipium Arupium. In Arupium, the altar was dedicated to Silvanus Silvester by Iulius Verus, a *duplicarius* and *beneficiarius* from the Legio XIII Gemina from the Late Principate era. This is only the second known epigraphic confirmation of the belonging of the governor's *beneficarii* to the pay grade of *duplicarius*. Verus' unit is one of those Danube legions that often sent their soldiers, especially *beneficarii*, to serve in the governor's office of the province of Dalmatia. To the north in Josipdol and to the east in Golubić, *beneficarii* also operated in *stationes*, but the presence of legionary centurions and ordinary legionnaires is also confirmed epigraphically. It is likely that the war against the Quadi and Marcomanni at the beginning of the reign of Marcus Aurelius, the formation of the Praetentura Italiae et Alpium, and the establishment of the province of Liburnia in connection with it, caused the placement of smaller military garrisons at key communication points to the north. With the end of this danger and after Liburnia ceased to exist as a province, the army continued to stay at these points, probably even after the end of the 3rd century.

KEY WORDS: inscription, *beneficiarius*, legion, Arupium, Dalmatia

Beneficijarijev žrtvenik iz Arupija

U Prozoru u Licije 1912. pronađen jednostavan posvetni žrtvenik (sl. 1) od vapnenca koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu pod inventarnim brojem KS-962. Visina žrtvenika je 43 cm, širina 22 cm, a debljina 16 cm. Na natpisnome polju visine 22 cm su prilično nepravilna i mjestimično teško čitljiva slova visine između 2 i 2,5 cm. Natpis je raspoređen u šest redaka, prvi je redak uklesan na kruništu. Natpis glasi: *S(ilvano) S(ilvestri) s(acrum) // lu[l(ius)] Verus / dup(licarius) leg(ionis) XIII / gem(inae) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / p(ro) s(alute) s(ua) d(edicavit) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* (Perinić 2020; ukratko također Cvetko 2022: 221, 222, kat. br. 358; v. i *Lupa* 22684).

Julije Vero – duplikarij i namjesnikov beneficijarij iz Četrnaeste dvojne legije

Žrtvenik je Silvanu Silvestru posvetio Julije Vero, duplikarij (*duplicarius*) i namjesnikov beneficijarij (*beneficiarius consularis*) iz Četrnaeste dvojne legije (*Legio XIII gemina*). Legionarski natpisi s oznakom platnog razreda duplikarija izrazito su rijetki (Nelis-Clément 2000: 65). Jedina epigrafska potvrda o pripadanju beneficijarija platnom razredu duplikarija do sada je bio samo natpis vojnika Pete makedonske

Beneficiarius' altar from Arupium

In 1912, a simple votive altar (Fig. 1) made of limestone was found in Prozor in Lika, which is kept in the Archaeological Museum in Zagreb under inventory number KS-962. The height of the altar is 43 cm, the width is 22 cm, and the thickness is 16 cm. On the 22 cm high inscription field, there are rather irregular and in some places difficult to read letters between 2 and 2.5 cm high. The inscription is arranged in six lines, the first line is carved on the crenellation. The inscription reads: *S(ilvano) S(ilvestri) s(acrum) // lu[l(ius)] Verus / dup(licarius) leg(ionis) XIII / gem(inae) b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) / p(ro) s(alute) s(ua) d(edicavit) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* (Perinić 2020; briefly also Cvetko 2022: 221, 222, cat. no. 358; see also *Lupa* 22684).

Iulius Verus – *duplicarius* and governor's *beneficiarius* from the Legio XIV Gemina

The altar was dedicated to Silvanus Silvester by Iulius Verus, *duplicarius* and governor's *beneficiarius* of the Legio XIII Gemina. Legionary inscriptions with the rank of *duplicarius* are extremely rare (Nelis-Clément 2000: 65). Until now, the only epigraphic confirmation of the *beneficiarius* belonging to the pay grade of *duplicarius* was the inscription of a soldier of the Legio V Macedonica from Tomis in Moesia Inferior

Sl. 1 – Žrtvenik beneficijarija Julija Vera, uz dozvolu (Arheološki muzej u Zagrebu, inv. br. KS-962) (snimio: Igor Krajcar)

Fig 1 – The altar of beneficiarius Iulius Verus, with permission (Archaeological Museum in Zagreb, inv. no. KS-962) (photo by: Igor Krajcar)

legije (*Legio V Macedonica*) iz Tomija u Donjoj Meziji (Rankov 1986: 17–18).¹ Vero je prvi dio svoje karijere proveo kao običan legionar, nakon čega je vjerojatno obavljao neku službu, možda onu tesararija (*tesserarius*) u platnome razredu

(Rankov 1986: 17–18).¹ Verus spent the first part of his career as an ordinary legionnaire, after which he probably performed some office, perhaps that of a *tesserarius* in the pay grade of *sesquiplicarius*, which means that he received a salary one and a

1 To je natpis *CIL* 3: 7550=*CBFIR* 618=*EDCS*-27800443=*EDH* HD043022: *D(is) M(anibus) / P(ublius) Valerius Paca/tus mil(itavit) in leg(ione) V Mac(edonica) / b(eneficiarius) co(n)s(ularis) duplicarius / [---]*. Rankov (1986: 26, 30, 289) se referira na natpis (*CIL* 8: 20251=*CBFIR* 821=*EDCS*-26100374: *Dis Mauris [Con]ser/vatoribus et Geniis / Satafis Sallustius / Saturninus b(ene)ff(iciarius) dup(licarius) ꝑ ex qu(a)estionario / templum de suo / exornavit / v(otum) s(olvit) l(ibens) a(nimo)*) iz Mauretanijske Cezarijske. Ovaj natpis najvjerojatnije nema važnost za ovu raspravu jer nije sigurno da je Saturnin bio beneficijarij u namjesnikovoj administraciji odnosno da je službu sudskog ispitača (*quaestionarius*) obavljao u namjesnikovom oficiju ili oficiju legijskoga legata (Rankov 1999a: 22, bilj. 53).

1 That is the *CIL* 3: 7550=*CBFIR* 618=*EDCS*-27800443=*EDH* HD043022: *D(is) M(anibus) / P(ublius) Valerius Paca/tus mil(itavit) in leg(ione) V Mac(edonica) / b(eneficiarius) co(n)s(ularis) duplicarius / [---]*. Rankov (1986: 26, 30, 289) is referring to an inscription (*CIL* 8: 20251=*CBFIR* 821=*EDCS*-26100374: *Dis Mauris [Con]ser/vatoribus et Geniis / Satafis Sallustius / Saturninus b(ene)ff(iciarius) dup(licarius) ꝑ ex qu(a)estionario / templum de suo / exornavit / v(otum) s(olvit) l(ibens) a(nimo)*) from Mauretania Caesariensis. This inscription is most likely not relevant for this discussion because it is not certain that Saturninus was a *beneficiarius* in the governor's administration, that is, that he performed the service of a *quaestionarius* in the governor's *officium* or the *officium* of a legionary legate (Rankov 1999a: 22, n. 53).

seskviplikarija (*sesquiplicarius*) što znači da je primao plaću jedan i pol puta veću od plaće običnoga vojnika (za ostale položaje u legiji koji su vjerojatno pripadali razredu seskviplikarija v. Breeze 1971: 134, bilj. 51–52). Potom je napredovao na neki od položaja (*optio, signifer, aquilifer*, najvjerojatnije *imaginifer*) iz platnoga razreda duplikarija, što je podrazumijevalo plaću dvaput veću od plaće običnoga legionara. Legionar je mogao postati duplikarij obično nakon šest ili više godina provedenih u obavljanju nižerangiranih službi. Legionarske su karijere mogle imati različite načine odvijanja i različito vrijeme trajanja tako da je gotovo nemoguće odrediti postojanje jasnih pravila (Breeze 1971: 131–135; 1974: 245, 267–278).²

Verus je u jednome trenutku svoje karijere postao član namjesnikova oficija u kojemu je najvjerojatnije najprije služio kao *frumentarij* što je bila izvrsna kvalifikacija za *beneficijarijsku* službu (Austin, Rankov 1995: 202).³ *Beneficijariji* su najbrojniji namjesnikovi oficijali u razredu *principala*, rijetki od njih su nastavili napredovanje te ih je većina bila zadovoljna postizanjem ove službe u kojoj su dočekali završetak svoje karijere (Breeze 1974: 269, 278; Bérard 2000: 289). Bili su nadstojnici namjesnikova domaćinstva (*domicurius, domicurator*), pomoćnici centuriona na čelu njegova stožera (*adiutor principis praetorii*), časnici na namjesnikovome sudu, provodili su istrage, uhićenja i smaknuća (Rankov 1999a: 27–28; 1999b: 183), kao obnašatelji policijskih poslova primali su pritužbe o prijevarama i krađama. Iako su dio vremena proveli u namjesnikovu stožeru u glavnome gradu, djelovali su i u postajama čije se mreže u provincijama počinju razvijati od završetka 2. stoljeća (Austin, Rankov 1995: 195–204). U postaji su istovremeno mogla djelovati dvojica *beneficijarija* tijekom

half times the salary of an ordinary soldier (for the other posts in the legion that probably belonged to the pay grade of *sesquiplicarius*, see Breeze 1971: 134, n. 51–52). He was then promoted to one of the posts (*optio, signifer, aquilifer*, most likely *imaginifer*) from the pay grade of *duplicarius*, which means that he received twice the salary of an ordinary legionnaire. A legionnaire could become a *duplicarius* usually after six or more years spent in lower posts. Legionary careers could have different ways of unfolding and different durations so that it is almost impossible to determine the existence of clear rules (Breeze 1971: 131–135; 1974: 245, 267–278).²

At one point in his career, Verus became the member of the governor's office, where he most likely first served as a *frumentarius*, which was an excellent qualification for the service of *beneficarius* (Austin, Rankov 1995: 202).³ *Beneficarii* are the most numerous governor's officials in the rank of *principalis*, few of them continued their advancement and most of them were satisfied with the achievement of this post in which they saw the end of their careers (Breeze 1974: 269, 278; Bérard 2000: 289). They were the heads of the governor's household (*domicurius, domicurator*), assistants to the centurion in charge of his staff (*adiutor principis praetorii*), officers at the governor's court, they conducted investigations, made arrests and executions (Rankov 1999a: 27–28; 1999b: 183), as police officers, they received complaints about fraud and theft. Although they spent part of their time in the governor's headquarters in the capital, they also worked in *stationes* whose networks in the provinces began to develop from the end of the 2nd century (Austin, Rankov 1995: 195–204). Two *beneficarii* could work at the *statio*

2 Legijski je duplikarij u doba Septimija Severa (197.) primao godišnju plaću od 4800 sestercija, Karakala (212.) je iznos povećao na 7200 sestercija, a Maksimin Tračanin (235.) ga je udvostručio nakon čega je iznosio 14 400 sestercija (Speidel 1992: 101). Jedini *beneficijarij* na službi u Dalmaciji za kojega se može nešto reći o prethodnoj službi bio je bivši opcion Klaudije Marko iz Narone (CBFIR 495=Matijević 2020: 92–93, kat. br. 52; Ott 1995: 30; Nelis-Clément 2000: 123, 277, 368, 432).

3 *Frumentarij* (*frumentarius*) je u oficiju bio rangiran ispod *beneficijarija*. Tijekom carskoga doba njihova je glavna zadaća bila prenošenje informacija između cara i provincija, dvojica *frumentarija* uvijek su bila poslana u Rim, a jedan u namjesnikov oficij. U Rimu su boravili u posebnom logoru (*Castra peregrina*) i pripadali postrojbi (*numerus frumentariorum*) koja je imala vlastite časnike. Tijekom boravka u provincijskim metropolama izvršavali su namjesnikove zadaće, a dok su bili u Rimu služili su caru tako da su se bavili špijunažom, obavještajnim radom, izvršavali su atentate, provodili uhićenja i pratili zatovrenike. Epigrafski je potvrđeno da su služili u postajama (*stationes*) u unutrašnjosti provincija, nadzirali sigurnost kamenoloma u Italiji i Egiptu, rudnika u Noriku, obnovu svetišta u Delfima. Detaljnije o ovoj službi u kontekstu trojice *frumentarija* epigrafski potvrđenih u Dalmaciji, Matijević 2020: 39–40.

2 The legionary *duplicarius* in the time of Septimius Severus (197) received an annual salary of 4,800 sesterces, Caracalla (212) increased the amount to 7,200 sesterces, and Maximinus Thrax (235) doubled it, after which it amounted to 14,400 sesterces (Speidel 1992: 101). The only *beneficarius* in Dalmatia for whom something can be said about the previous service was the former *optio* Claudius Marcus from Narona (CBFIR 495=Matijević 2020: 92–93, cat. no. 52; Ott 1995: 30; Nelis-Clément 2000: 123, 277, 368, 432).

3 In the office, the *frumentarius* was ranked below the *beneficarius*. During the imperial era, their main task was the transmission of information between the emperor and the provinces, two *frumentarii* were always sent to Rome, and one to the governor's *officium*. In Rome, they stayed in a special camp (*Castra peregrina*) and belonged to a unit (*numerus frumentariorum*) that had its own officers. During their stay in the provincial capitals, they carried out the tasks assigned to them by the governor, and while they were in Rome, they served the emperor by engaging in espionage, intelligence work, carrying out assassinations, arrests and escorting prisoners. It is epigraphically confirmed that they served in *stationes* in the interior of the provinces, supervised the safety of quarries in Italia and Egypt, mines in Noricum, and the restoration of the sanctuary in Delphi. More details about this service in the context of the three *frumentarii* epigraphically confirmed in Dalmatia, Matijević 2020: 39–40.

polugodišnjega razdoblja, služba se mogla ponoviti jednom ili više puta u istoj ili u nekoj drugoj postaji (Nelis-Clément 2006: 288). Postaje su uglavnom bile smještene uz glavne cestovne i riječne komunikacije ili na osjetljivim prostorima nad kojima je namjesnik imao posebnu kontrolu, posebice kada su u pitanju bili gospodarski i politički interesi provincije (Nelis-Clément 2000: 148–149). Nalaze se u blizini gradova, rudnika i vojnih logora, na carskim posjedima i prostorima pored granice (Ott 1995: 88–101). Beneficijariji su tijekom kriznih vremena kasnog principata bili od neprocjenjive vrijednosti zbog održavanja veze između namjesnika i provincijske vojske, nerijetko su djelovali kao jedini predstavnici središnje vlasti u mjestima svoje službe (Rankov 1999a: 27–29).⁴ Posredovali su između domaćega stanovništva i provincijske uprave tijekom prikupljanja poreza i naplaćivanja carine, posebno tamo gdje nije bilo lokalnih elita (Šašel Kos 1995: 161–162; Ott 1995: 129–149; Nelis-Clément 2000: 177, 217; 2006: 290–291).⁵ Moglo bi se reći da su njihove zadaće bile fleksibilne i uvjetovane prostorom na kojemu su služili, njihovi su administrativni poslovi bili važniji od policijskih poslova, te su u njihovom obavljanju vjerojatno imali pomoć nekolicine drugih pojedinaca ili robova (Fuhrmann 2012: 205–207).

U oficiju dalmatinskog namjesnika beneficijariji su najbolje dokumentirani službenici sa 76 epigrafskih potvrda od čega ih je 14 iz Salone što je najviše u odnosu na neki drugi lokalitet u provinciji (Matijević 2020: 24). Od 15 beneficijarijskih postaja čak osam je smješteno na pravcu ceste Akvileja – Dirahij (Glavaš 2016: 11, 13).⁶ Dalmacija je tijekom 2. i 3. stoljeća bila *provincia inermis* zbog čega su namjesnici za obavljanje visokorangiranih službi u svome oficiju morali posuđivati legionare iz nekih susjednih provincija. Najčešće su dolazili iz legija smještenih u Gornjoj Panoniji, Donjoj Panoniji i Donjoj Meziji, u najmanjoj mjeri dolazili su iz legija u Dakiji. Vero je služio u Četrnaestoj dvojnoj legiji koja je od 117. godine do vremena kasne antike smještena u Karnuntu (*Carnuntum*) u Gornjoj Panoniji. Legija je davala svoje vojnike za službe u oficiju dalmatinskog namjesnika (Matijević 2020: 60–61, 161–166). U Salonu su tijekom

at the same time during the half-year period, the service could be repeated one or more times in the same or another *statio* (Nelis-Clément 2006: 288). The *stationes* were mostly located along the main road and river communications or in sensitive areas over which the governor had special control, in particular when the economic and political interests of the province were at stake (Nelis-Clément 2000: 148–149). They were located near cities, mines and military camps, on imperial estates and border areas (Ott 1995: 88–101). *Beneficarii* during the crisis times of the Late Principate were of inestimable value for maintaining the connection between the governor and the provincial army, often acting as the only representatives of the central government in their places of service (Rankov 1999a: 27–29).⁴ They mediated between the local population and the provincial administration during tax and customs collection, especially where there were no local elites (Šašel Kos 1995: 161–162; Ott 1995: 129–149; Nelis-Clément 2000: 177, 217; 2006: 290–291).⁵ It could be said that their tasks were flexible and conditioned by the area where they served, their administrative tasks were more important than police tasks, and they probably had the help of several other individuals or slaves in performing them (Fuhrmann 2012: 205–207).

In the office of the Dalmatian governor, the *beneficarii* are the best documented officials with 76 epigraphic confirmations, 14 of which are from Salone, which is the most compared to any other site in the province (Matijević 2020: 24). Of the 15 *stationes* with *beneficarii*, as many as eight are located on the road Aquileia – Dyrrachium (I. Glavaš 2016: 11, 13).⁶ During the 2nd and 3rd centuries, Dalmatia was a *provincia inermis*, which is why governors had to borrow legionnaires from some neighboring provinces to perform high-ranking services in their *officium*. Most often they came from legions located in Pannonia Superior, Pannonia Inferior, and Moesia Inferior, to the smallest extent they came from legions in Dacia. Verus served in the *Legio XVIII Gemina*, which was located in Carnuntum in Pannonia Superior from the year 117 until the time of Late Antiquity. The legion provided its soldiers for service in the *officium* of the Dalmatian governor (Matijević 2020: 60–61, 161–166).

4 Detaljno o distribuciji postaja u provincijama Ott 1995: 88–101.

5 O beneficijarijima detaljnije sa navodima osnovne literature, Matijević 2020.

6 O smještaju postaja u Dalmaciji također Austin, Rankov 1995: 199. Ott (1995: 104) kaže da ih je bilo 18.

4 In detail about the distribution of *stationes* in the provinces, Ott 1995: 88–101.

5 More details about the *beneficarii* with references to the basic literature, Matijević 2020.

6 Also about the location of *stationes* in Dalmatia, Austin, Rankov 1995: 199. Ott (1995: 104) says there were 18 of them.

kasnoga principata pokopani komentarijenz (*CIL* 3: 2015=Matijević 2020: 75, kat. br. 2)⁷ i spekulator (*CIL* 3: 9401=Matijević 2020: 77–78, kat. br. 8),⁸ a beneficijarij sredinom 2. stoljeća (*AE* 1979: 447 (1989, 607)=Matijević 2020: 78–79, kat. br. 11). Vjerojatno su svojim službama bili vezani za namjesnikov oficij u gradu. Ostali beneficijariji postavili su posvetne natpise na mjestima gdje su djelovale beneficijarijske postaje. Vremenu kasnoga principata pripada žrtvenik iz Avenda (*Avendo*, Crkvina kod Brloga) (*CIL* 3: 10050=Matijević 2020: 85, kat. br. 25), Magna (*Magnum*, Balina Glavica u Umljanovićima) (*CIL* 3: 14957=Matijević 2020: 88–89, kat. br. 35) i dva iz Dilunta (*Diluntum*, Stolac) (*CIL* 3: 8431=Matijević 2020: 93, kat. br. 55; *CIL* 3: 8435=Matijević 2020: 93, kat. br. 56), 209. godine je postavljen žrtvenik u Naroni (*CIL* 3: 1780=Matijević 2020: 92, kat. br. 51), 239. u Novama (*Novae*, Runović) (*CIL* 3: 1911=Matijević 2020: 91, kat. br. 45), a 1. travnja 261. u Salvijama (*Salviae*, Halapić) (*CBFIR* 444=Matijević 2020: 102, kat. br. 82). Moglo bi se zaključiti da je legija kontinuirano od sredine 2. do sredine 3. stoljeća davala svoje vojnike za potrebe dalmatinske provincijske administracije. Međutim, postrojba je imala dvojaku vezu s Dalmacijom što potvrđuje prisutnost trojice njezinih vojnika u Saloni, vjerojatno pripadnika njezine veksilacije u nekom razdoblju kasnoga principata (Matijević 2022: 152–154).

Verov natpis ne sadrži posebne databilne elemente, ali bi se zbog upotrebe pridjeva *consularis* njegov nastanak mogao smjestiti u vrijeme kasnoga principata (Syme 1968: 89; Rankov 1999a: 20–21, bilj. 39). Žrtvenik je posvetio Silvanu Silvestru, božanstvu popularnome u Panoniji, osobito među vojnicima (Mócsy 1974: 251 i dalje; Perinić Muratović, Vulić 2009: 170–173; Perinić 2020: 425). Od 44 poznata beneficijarijska žrtvenika iz Dalmacije, čak 34 su posvećena

During the Late Principate, a *commentariensis* (*CIL* 3: 2015=Matijević 2020: 75, cat. no. 2)⁷ and a *speculator* (*CIL* 3: 9401=Matijević 2020: 77–78, cat. no. 8),⁸ were buried in Salona, and a *beneficiarius* in the middle of the 2nd century (*AE* 1979: 447 (1989: 607)=Matijević 2020: 78–79, cat. no. 11). They were probably tied to the governor's *officium* in the city by their duties. Other *beneficiarii* erected votive inscriptions in the places where the *stationes* operated. To the time of the Late Principate belong the altar from Avendo (Crkvina near Brlog) (*CIL* 3: 10050=Matijević 2020: 85, cat. no. 25), Magnum (Balina Glavica in Umljanović) (*CIL* 3: 14957=Matijević 2020: 88–89, cat. no. 35) and two from Diluntum (Stolac) (*CIL* 3: 8431=Matijević 2020: 93, cat. no. 55; *CIL* 3: 8435=Matijević 2020: 93, cat. no. 56), in 209, an altar was erected in Naronia (*CIL* 3: 1780=Matijević 2020: 92, cat. no. 51), in 239 in Novae (Runović) (*CIL* 3: 1911=Matijević 2020: 91, cat. no. 45), and on April 1, 261 in Salviae (Halapić) (*CBFIR* 444=Matijević 2020: 102, cat. no. 82). It could be concluded that the legion continuously provided its soldiers for the needs of the Dalmatian provincial administration from the middle of the 2nd to the middle of the 3rd century. However, the unit had a dual connection with Dalmatia, which is confirmed by the presence of three of its soldiers in Salona, probably members of its *vexillatio* in some period of the Late Principate (Matijević 2022: 152–154).

Verus' inscription does not contain specific datable elements, but due to the use of the adjective *consularis*, its creation could be placed in the time of the Late Principate (Syme 1968: 89; Rankov 1999a: 20–21, n. 39). He dedicated the altar to Silvanus Silvester, a deity popular in Pannonia, especially among soldiers (Mócsy 1974: 251ff; Perinić Muratović, Vulić 2009: 170–173; Perinić 2020: 425). Of the 44 known *beneficiarii* altars from Dalmatia, as many as 34 are dedicated to Iuppiter (*IOM*) alone or to Iuppiter

7 Komentarijenz (*commentariensis*) je bio visoko rangiran službenik provincijskog oficija, po važnosti su ga nadmašivali samo princeps pretorija (*princeps praetorii*) i kornikularij (*cornicularius*). Najvjerojatnije je čuvao dokumente o namjesnikovim aktivnostima (*commentarii*). Njihove prve epigrafske potvrde javljaju se do sredine 2. stoljeća, ne daju podatke o konkretnim zadaćama što se djelomično može dopuniti navodima iz nekih pisanih izvora; detaljnije o ovoj službi s naglaskom na jedinu epigrafsku potvrdu komentarijenza iz Dalmacije, Matijević 2020: 18.

8 Spekulator (*speculator*) je u namjesnikovom oficiju bio rangiran ispod komentarijenza. Obavljao je mnoge zadaće od kojih je od sredine 2. stoljeća najpoznatija bila prenošenje poruka diljem provincije, ali i u Rim. Malobrojni epigrafski izvori potvrđuju ih na službama u postajama u Dalmaciji, Gornjoj Meziji i Daciji, u Donjoj Meziji obavljali su lokalne policijske zadaće i neke činovničko-pravosudne poslove; detaljnije o ovoj službi s naglaskom na devet natpisa spekulatora u Dalmaciji, Matijević 2020: 19.

7 *Commentariensis* was a high-ranking official of the governor's *officium*, surpassed in importance only by *princeps praetorii* and *cornicularius*. Most likely, he kept documents about the governor's activities (*commentarii*). Their first epigraphic confirmations appear until the middle of the 2nd century, they do not provide information about specific tasks, which can be partially supplemented by statements from some written sources; in more detail about this service with an emphasis on the only one epigraphic confirmation of *commentariensis* from Dalmatia, Matijević 2020: 18.

8 *Speculator* was ranked below *commentariensis* in the governor's *officium*. He performed many tasks, the most famous of which from the middle of the 2nd century was the transmission of messages throughout the province, but also to Rome. Few epigraphic sources confirm that they served in *stationes* in Dalmatia, Moesia Superior and Dacia, in Moesia Inferior they performed local police tasks and some clerical-judicial work; in more detail about this service with an emphasis on nine inscriptions of *speculatores* in Dalmatia, Matijević 2020: 19.

Jupiteru (*IOM*) samome ili Jupiteru i još nekome božanstvu i tako čine gotovo 80 % svih posveta.⁹ Od preostalih deset žrtvenika samo je jedan posvećen Silvanu i to onaj pripadnika Četrnaeste dvojne legije iz Nova datiran u 239. godinu.

Beneficijarijska postaja pored Arupija?

Arupij (*Arupium*) je tijekom carskoga doba bio vrlo značajno naselje na japodskom prostoru i središte zajednice Arupina. Nalazio se na dvojnoj gradini Mali i Veliki Vital u Prozoru pored Otočca. Osvojio ga je Oktavijan tijekom rata između 35. i 33. g. pr. Kr., nije ga razorio nego je Arupinima dopustio da u njemu nastave živjeti uz uvjet da prihvate rimsku upravu. Tako su učinili, te je gradina dobila trostruke zidine unutar kojih se razvilo naselje s kućama. Rimljani su u podnožju gradine podigli svoje naselje (Bakarić 2017b: 66–68). Najstariji pokazatelj gradske autonomije je natpis (*CIL* 3: 3006) iz 97. godine kojega je caru Nervi postavilo gradsko vijeće. Osnivanje municipija se vjerojatno dogodilo ranije, odnosno tijekom vladavine Flavijevaca. Iako se o stanovništvu ne može mnogo reći, rijetki epigrafski izvori potvrđuju stanovnike s getilicijem *Iulius*, *Claudius*, *Flavius* i *Aelius*, *Octavius* i *Vitellius*.¹⁰ Gradsko vijeće postavilo je počasne natpise i cesaru Marku Aureliju (145. – 161.), carevima Gordijanu III. (238. – 244.), Deciju (249. – 251.) i Florijanu (276.) (*CIL* 3: 3007; *ILIug* 3: 1812; *CIL* 3: 10048, 15086; Wilkes 1969: 265–266).¹¹ Osim Mitre, na širem prostoru Arupija potvrđeno je štovanje Jupitera i Herkula (Beck 1984; Rendić-Miočević 2015: 406; Perinić 2020: 425). Trgovac parfemima (*seplisarius*) Tit Flavije Marcel pokopan je u sarkofagu u Arupiju najkasnije krajem Hadrijanovog razdoblja (Cambi 2003: 98–103). Njegova prisutnost mogla bi se uzeti kao dokaz razvijene trgovine na ovome prostoru (Glavaš 2010: 15). Osim trgovine, gospodarsku je važnost Arupiju davalo postojanje kamenoloma na Velikom Vitalu s kapacitetima dovoljnima za proizvodnju monumentalnih spomenika (Glavičić 2008: 154; Cambi 2010: 20).

9 To je značajno više od prosjeka u Carstvu u kojemu je oko 56 % beneficijarijskih posveta upućeno Jupiteru (Nelis-Clément 2000: 32). Malo više o posvetnim natpisima dalmatinskih oficijala v. Matijević 2020: 6.

10 Nije vjerojatno da su stanovnici Arupija dobili gradsku autonomiju tijekom Augustova vladanja, kao što se ne može tvrditi da *CIL* 3: 10046 datira u Augustovo doba (Alföldy 1965: 160).

11 Alföldy (1965) i Wilkes (1969) ne spominju natpis Gordijana III. (*ILIug* 3: 1812) koji je monumentalniji od ostalih s visinom od 1,91 m, za fotografiju v. Lupa 22336.

and another deity and thus make up almost 80% of all dedications.⁹ Of the remaining ten votive altars, only one was dedicated to Silvanus, that of a member of the *Legio XIII Gemina* from Novae, dated in the year 239.

The *statio* of *beneficarii* near Arupium?

During the imperial era, Arupium was a very important settlement in the Iapodean territory and the center of the Arupini community. It was located on the double fortress Mali and Veliki Vital in Prozor next to Otočac. It was conquered by Octavian during the war between 35 and 33 BC, he did not destroy it but allowed the Arupini to continue living there on the condition that they accept Roman administration. They did so, and the fortress got triple walls, within which a settlement with houses developed. The Romans built their settlement at the foot of the hill (Bakarić 2017b: 66–68). The oldest indicator of the city's autonomy is the inscription (*CIL* 3: 3006) from the year 97, which was erected by the city council to Emperor Nerva. The establishment of the municipium probably happened earlier, that is, during the reign of the Flavians. Although not much can be said about the population, rare epigraphic sources confirm inhabitants with the getilicia *Iulius*, *Claudius*, *Flavius* and *Aelius*, *Octavius* and *Vitellius*.¹⁰ The city council also placed honorary inscriptions to Caesar Marcus Aurelius (145–161), emperors Gordian III (238–244), Decius (249–251) and Florian (276) (*CIL* 3: 3007; *ILIug* 3: 1812; *CIL* 3: 10048, 15086; Wilkes 1969: 265–266).¹¹ In addition to Mithras, the worship of Iuppiter and Hercules was confirmed in the wider area of Arupium (Beck 1984; Rendić-Miočević 2015: 406; Perinić 2020: 425). The perfume merchant (*seplisarius*) Titus Flavius Marcellus was buried in a sarcophagus in Arupium at the latest at the end of the Hadrian period (Cambi 2003: 98–103). Its presence could be taken as evidence of developed trade in this area (Glavaš 2010: 15). In addition to trade, the economic importance of Arupium was given by the existence of a stone quarry on Veliki Vital with capacities sufficient for the production of large monuments (Glavičić 2008: 154; Cambi 2010: 20).

9 This is significantly higher than the average in the Empire where about 56% of the *beneficarii* dedications are directed to Iuppiter (Nelis-Clément 2000: 32). A little more about the votive inscriptions of Dalmatian *officiales*, see Matijević 2020: 6.

10 It is not likely that the inhabitants of Arupium were granted city autonomy during the reign of Augustus, just as it cannot be argued that *CIL* 3: 10046 dates to the time of Augustus (Alföldy 1965: 160).

11 Alföldy (1965) and Wilkes (1969) do not mention the Gordian III inscription (*ILIug* 3: 1812) which is more monumental than the others with a height of 1.91 m, for the photograph see Lupa 22336.

Koliko je poznato, na prostoru Like samo je Arupij imao municipalni status, za razliku od Monetija (*Monetium*, vjerojatno Humac pored Brinja), Avenda, Epidotija (*Epidotium*, vjerojatno Kvarte), Ausunkalija (*Ausuncalio*, vjerojatno Medak) i Anka (*Ancus*, vjerojatno Stražbenica kod Vrepca) koji ga nikada nisu dobili (Glavičić 2008: 154; za ubikaciju ovih lokaliteta Bakarić 2017a: 36). Važnost Arupija nesumnjivo je dobrim dijelom proizlazila iz njegova položaja u zaleđu Senije. Senija je plovnim putem povezana s naseljima na otocima Krku i Cresu (Zaninović 2005: 6, 16–17), najvažnija je luka i trgovačko središte na sjeverozapadnoj obali rimske Dalmacije gdje je od sredine 2. stoljeća djelovao carski carinski ured za Ilirik (*publicum portorium Illyrici*) (Glavičić 1994: 51–54) kojim su obuhvaćene sve podunavske provincije odnosno prostor od Alpa do Crnoga mora (Wilkes 1969: 126, 201). Iako u gradu nije dokazana prisutnost aktivnih vojnika, postoji mogućnost da je u Seniji tijekom kasnoga principata služio veteran Valerije Valerijan iz Četrnaeste dvojne legije (AÉ 1980: 686 (1981: 701)=EDH HD005747; Matijević 2022: 154). Senija je preko Vratnika cestom povezana s japodskom unutrašnjošću i Panonijom (Glavaš 2010: 5–18). U Žutoj Lokvi, otprilike 15 km u njezinom zaleđu, otkriven je objekt koji je funkcionirao od početka 1. stoljeća do sredine 2. stoljeća (Ožanić Roguljić, Kolak 2018: 115–119), možda kao cestovna postaja ili postaja za zamjenu konja (Ožanić Roguljić 2023). Jedna je cestovna komunikacija iz ove točke vjerojatno išla na sjever prema Brinjama (Glavaš 2010: 12; Glavičić, Cambi 2017: 14–15), a druga na jugoistok prema Avendu i Arupiju. Deset milja jugoistočno od Arupija na mjestu putne postaje *Bibium* odvojak ceste skretao je prema Sisciji, a glavni pravac nastavljao je na jug prema Epidotiju i Ausunkaliju te dalje prema južnom Velebitu (Glavaš 2015: 109–111, 205–208, sl. 97). Osobitu stratešku vrijednost imala je cesta prema Sisciji, jednome od najvažnijih čvorišta putova u obje Panonije (Bojanovski 1984: 155, 229–230). Dodatna potvrda velike važnosti ovoga dijela ceste Akvileja – Dirahij (Petrović 2019: 253) je djelovanje beneficijarske postaje u Avendu (Glavaš 2016: 18; Matijević 2020: 29) u kojoj je služio Julije Sekstilije iz Četrnaeste dvojne legije.¹² Postaja nije morala

As far as is known, in the area of Lika only Arupium had municipal status, in contrast to Monetium (probably Humac near Brinje), Avendo, Epidotium (probably Kvarte), Ausuncalio (probably Medak) and Ancus (probably Stražbenica near Vrebac) who never received it (Glavičić 2008: 154; for the location of these sites Bakarić 2017a: 36). The importance of Arupium undoubtedly stemmed largely from its position in the hinterland of Senia. Senia is connected by waterway to the settlements on the islands of Krk and Cres (Zaninović 2005: 6, 16–17), it is the most important port and trade center on the northwestern coast of Roman Dalmatia, where the imperial customs office for Illyricum (*publicum portorium Illyrici*) operated from the middle of the 2nd century (Glavičić 1994: 51–54) which included all the Danube provinces, i.e. the area from the Alps to the Black Sea (Wilkes 1969: 126, 201). Although the presence of active soldiers in the city has not been proven, there is a possibility that the veteran Valerius Valerianus of the *Legio XIII Gemina* served in Senia during the Late Principate (AÉ 1980: 686 (1981: 701)=EDH HD005747; Matijević 2022: 154). Senia is connected to the interior of Iapodia and Pannonia via Vratnik by road (Glavaš 2010: 5–18). In Žuta Lokva, approximately 15 km in its hinterland, an object was discovered that functioned from the beginning of the 1st century to the middle of the 2nd century (Ožanić-Roguljić, Kolak 2019: 115–119), perhaps as a road station or a station for changing horses (Ožanić-Roguljić 2023). One road communication from this point probably went to the north towards Brinje (Glavaš 2010: 12; Glavičić, Cambi 2017: 14, 15), and the other to the southeast towards Avendo and Arupium. Ten miles southeast of Arupium, at the *Bibium* road station, the road branched off towards Siscia, and the main route continued south towards Epidotium and Ausuncalio and further towards southern Velebit (Glavaš 2015: 109–111, 205–208, Fig. 97). The road to Siscia, one of the most important crossroads in both Pannonia, had a special strategic value (Bojanovski 1984: 155, 229, 230). Additional confirmation of the great importance of this part of the Aquileia–Dyrrachium road (Petrović 2019: 253) is the activity of the *statio* with *beneficarii* in Avendo (Glavaš 2016: 18; Matijević 2020: 29) where Iulius Sextilius of the *Legio XIII Gemina* served.¹² The

12 CIL 3: 10050=Matijević 2020: 85, kat. br. 25: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iul(ius) Sexti(lius) b(eneficiarius) co(n)s(ularis) / <e>x leg(ione) XIII f(ormosa) gem(ina) / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]*.

12 CIL 3: 10050=Matijević 2020: 85, cat. no. 25: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iul(ius) Sexti(lius) b(eneficiarius) co(n)s(ularis) / <e>x leg(ione) XIII f(ormosa) gem(ina) / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]*.

podrazumijevati objekt u kojemu su radili nego prisutnost beneficijarija na nekom prostoru (Fuhrmann 2012: 205).

Karakter rimske vojne prisutnosti u sjeverozapadnom dijelu provincije Dalmacije

Sjeverno od Arupija je Josipdol, pored kojega je na gradini Viničici u rimsko doba vjerojatno bilo naselje *Metulum* za kojega se drži da je do kraja 3. stoljeća postao municipij (Wilkes 1969: 290; Olujić 2007a: 123–127; 2007b; Balen-Letunić, Perkić 2017: 72–73).¹³ Taj se zaključak temelji isključivo prema sadržaju natpisa na žrtveniku kojega je tamo tijekom Dioklecijanove vladavine Jupiteru posvetio centurion Aurelije Maksim iz Druge legije pomoćnice (*Legio II adiutrix*) (*CIL* 3: 10060=EDH HD055356). Posvetu istome božanstvu učinio je i centurion Aurelije Salvijan iz Trinaeste dvojne legije (*Legio XIII gemina*) (*ILluc* 3: 3122=EDH HD035005). U blizini je djelovala beneficijarijska postaja (Matijević 2020: 21, 29–30) u kojoj je služio bivši frumentarij i aktivni beneficijarij Marko Aurelije Aurelijan (*CIL* 3: 10057=Matijević 2020: 86, kat. br. 27). Uz nju je svojom službom najvjerojatnije bio vezan i spekulator Aurelije Valerijan iz Jedanaeste kladijevske legije (*Legio XI Claudia*) koji je posvetio žrtvenik numenu cara Gordijana III. (238. – 244.) (*CIL* 3: 3021 (10058)=Matijević 2020: 78, kat. br. 9). Istočno od Arupija je Golubić kod Bihaća, vjerojatno rimski *Raetinium* (Domić Kunić 2017: 96).¹⁴ Ovdje je tijekom kasnoga principata pokopan vojnik Aurelije Rufo iz Druge legije pomoćnice (*CIL* 3: 10036=EDH HD061849) i vojnik iz nepoznate legije (*CIL* 3: 15067=EDH HD058266), a južnije u obližnjoj Brekovići otkrivena je stela veterana Lucija Lentidija Saturnina (*CIL* 3: 10036a (13272)=EDH HD056469) iz 3. stoljeća (Lozić 2021: 87–88) za kojega je teško sa sigurnošću reći kojoj je legiji pripadao.¹⁵ Moglo bi se pretpostaviti da

statio did not have to mean the facility where they worked, but the presence of *beneficarii* in some area (Fuhrmann 2012: 205).

The character of the Roman military presence in the northwestern part of the province of Dalmatia

North of Arupium is Josipdol, next to which, atop the hillfort of Viničica, there likely existed the settlement of *Metulum* in Roman times, which is believed to have become a municipium by the end of the 3rd century (Wilkes 1969: 290; Olujić 2007a: 123–127; 2007b; Balen-Letunić, Perkić 2017: 72–73).¹³ This conclusion is based solely on the content of the inscription on the altar dedicated to Iuppiter by the centurion Aurelius Maximus from the *Legio II Adiutrix* during the reign of Diocletian (*CIL* 3: 10060=EDH HD055356). Centurion Aurelius Salvianus from the *Legio XIII Gemina* also made a dedication to the same deity (*ILluc* 3: 3122=EDH HD035005). A *statio* operated nearby (Matijević 2020: 21, 29–30) where former *frumentarius* and active *beneficiarius* Marcus Aurelius Aurelianus served (*CIL* 3: 10057=Matijević 2020: 86, cat. no. 27). The *speculator* Aurelius Valerianus from the *Legio XI Claudia* was most likely connected to her by his service, who dedicated the altar to the numen of Emperor Gordian III (238–244) (*CIL* 3: 3021 (10058)=Matijević 2020: 78, cat. no. 9). To the east of Arupium is Golubić near Bihać, probably Roman *Raetinium* (Domić Kunić 2017: 96).¹⁴ During the Late Principate, the soldier Aurelius Rufus from the *Legio II Adiutrix* (*CIL* 3: 10036=EDH HD061849) and a soldier from an unknown legion (*CIL* 3: 15067=EDH HD058266) were buried here, and further south in nearby Brekovića, the stele of the veteran Lucius Lentidius Saturninus (*CIL* 3: 10036a (13272)=EDH HD056469) from the 3rd century was discovered (Lozić 2021: 87–88), for whom it is difficult to say for sure which legion he belonged to.¹⁵ It could be assumed that the

13 O argumentima protiv ovakve ubikacije Metula, te njegovome municipalnom statusu, v. Cesarik, Kramberger 2018: 109, bilj. 20.

14 O argumentima protiv takve ubikacije Retinija, v. Cesarik 2020: 34–35, 291–292.

15 Na završetku 4. i početku 5. retka uklesana su slova (*LEG · P · I^o P · F ·*) koja označavaju ime legije. U *CIL*-u nije dano rješenje nego je citiran Patsch (1893: 85) koji je pretpostavio da je riječ o Prvoj italskoj legiji (*P(rima) It(alica) p(ia) f(idelisis)*), Betz (1938: 71, br. 188) je smatrao da je to neka legija s rednim brojem jedan, *EDH* predlaže restituciju imenom Prve Minervija legije (*Legio I Minervia*), *EDCS*-30400554 bez zadržke navodi da

13 On the arguments against this location of *Metulum*, and its municipal status, see Cesarik, Kramberger 2018: 109, n. 20.

14 On the arguments against such ubication of *Raetinium*, see Cesarik 2020: 34–35, 291–292.

15 The letters carved at the end of the 4th and the beginning of the 5th line (*LEG · P · I^o P · F ·*) indicate the name of the legion. In *CIL*, no solution was given, but Patsch (1893: 85) was cited, who assumed that it was the *Legio I Italica* (*P(rima) It(alica) p(ia) f(idelisis)*), Betz (1938: 71, no. 188) believed that it was a legion with the serial number one, *EDH* suggests restitution with the name of the *Legio I Minervia*, *EDCS*-30400554 states without reservation that

je u blizini bilo mjesto njegove vojne službe. Posvetni žrtvenik beneficijarija Licinija(?) Galbeiz Prve legije pomoćnice (*Legio I adiutrix*) (CIL 3: 15066=Matijević 2020: 85, kat. br. 26) ukazuje da je i tu djelovala beneficijarijska postaja (Bojanovski 1988: 312–315; Glavaš 2016: 31; Matijević 2020: 29). Vjerojatno su centurioni na službi kod Josipdola i vojnici pored Golubića djelovali u sprezi s lokalnim beneficijarijskim postajama (Nelis-Clément 2006: 287; France, Nelis-Clément 2014; Kolb, Zingg 2016: 12–13), pod uvjetom da su svi na tim mjestima istodobno boravili. Pomalo je začuđujuće što u ovome dijelu provincije nema niti jedne epigrafske potvrde pripadnika pomoćnih postrojbi iz vremena kasnoga principata (*cohors I Belgarum, III Alpinorum, VIII Voluntariorum civium Romanorum, I milliaria Delmatarum, II milliaria Delmatarum*) koje su tada boravile u Dalmaciji (Alföldy 1987: 245–247, 249, 251–252, 254–255). Doduše, iz Golubića potječe posvetni žrtvenik (CIL 3: 10033=EDH HD052279) bivšega dekuriona i veterana ale Klaudije Nove (*Ala Claudia Nova*), najvjerojatnije povratnika u rodni kraj nakon otpusta iz aktivne vojne službe tijekom flavijevskog doba (Cesarik 2020: 291–292).

Namjesnikova je odgovornost bila održavanje i nadzor komunikacijskih pravaca, nadgledanje prijevoza ljudi i dobara. U malim je naseljima za određene zadaće bio dovoljan jedan vojnik, dok je na većim prostorima, ponajprije u onima od ekonomske važnosti i na značajnim prometnim sjecištima, obično služio centurion (Nelis-Clément 2000: 176–177).¹⁶ Vojska je

place of his military service was nearby. The votive altar of the *beneficiarius* Licinius(?) Galba of the *Legio I Adiutrix* (CIL 3: 15066=Matijević 2020: 85, cat. no. 26) indicates that there was also a *statio* with *beneficarii* (Bojanovski 1988: 312–315; I. Glavaš 2016: 31; Matijević 2020: 29). It is likely that the centurions on duty at Josipdol and the soldiers next to Golubić worked in conjunction with the *beneficarii* in the local *stationes* (Nelis-Clément 2006: 287; France, Nelis-Clément 2014; Kolb, Zingg 2016: 12–13), under the condition that at these places they stayed at the same time. It is somewhat surprising that in this part of the province there is not a single epigraphic confirmation of the members of the auxiliary units from the time of the Late Principate (*Cohors I Belgarum, III Alpinorum, VIII Voluntariorum civium Romanorum, I milliaria Delmatarum, II milliaria Delmatarum*) that were then staying in Dalmatia (Alföldy 1987: 245–247, 249, 251–252, 254–255). Admittedly, the votive altar (CIL 3: 10033=EDH HD052279) of former *decurio* and veteran from *Ala Claudia Nova*, most likely a returnee to his homeland after discharge from active military service during the Flavian era, originates from Golubić (Cesarik 2020: 291–292).

The governor's responsibility was the maintenance and supervision of communication lines, supervising the transportation of people and goods. In small settlements, one soldier was sufficient for certain tasks, while in larger areas, primarily in those of economic importance and at significant traffic intersections, a centurion usually served (Nelis-Clément 2000: 176–177).¹⁶ The army

je riječ o Prvoj italjskoj legiji što je učinio i Absil (2000: 231, 234) u svojem sintetskom tekstu o ovoj postrojbi. Natpis je uzeo kao dokaz da je Prva italjska bila *felix, victrix et pia* iako pored njezina imena nema traga slovu *V*(*ictrix*) što jasno pokazuje fotografija (*Lupa* 23736). Nije neobično da se na natpisima brojčani dio imena postrojbe upiše slovima, kao što je to primjerice učinjeno na natpisima pripadnika Prve italjske legije iz Salone (*ILlug* 3: 2087: *PRIM(a)*; *CIL* 3: 2010 (8576): *PRI(ma)*). Saturnin je vjerojatno pripadao ovoj postrojbi koja je, uz iznimku nekolicine beneficijarija, u Dalmaciji epigrafski evidentirana isključivo u Salonu (Matijević 2020: 60–61, 162–166; 2022: 159–167).

¹⁶ Korespondencija između Trajana i Plinija Mlađega, namjesnika Bitinije, jasno pokazuje carevo protivljenje raspoređivanju manjega broja vojnika na nekim mjestima u unutrašnjosti provincije zbog straha od razbijanja kohezije njihovih matičnih postrojbi. Paradoksalno je da se upravo od njegova vremena vojnici sve češće upotrebljavaju u policijske svrhe. Primjerice, *stationarii* su obični vojnici za razliku od *regionarii* (*regionarius*) koji su centurioni (Fuhrmann 2012: 157, 162–163, 194, 207–213, 222–224). Koje su zadaće vojnici obavljali i kako su komunicirali s nadređenima i međusobno pokazuju nalazi iz prezidija *Didymoi* (danas Khashm el-Menih) na cesti *Koptos – Berenike* u egipatskoj Istočnoj pustinji. U njemu je služila nekolicina vojnika iz različitih postrojbi u provinciji sa zadaćom održavanja sigurnosti, pružanja pratnje istaknutim putnicima na cesti. Svakim prezidijem zapovijedao je kurator u rangu nižemu od centuriona i bio je izravno podređen prefektu (*praefectus montis Berenicidis*). Arheološka istraživanja oko ovoga prezidija do sada su otkrila 465 ostraka datiranih u vrijeme od kasnoga 1. do sredine 3. stoljeća koja vrlo živo govore o službenoj i privatnoj komunikaciji tamošnjih vojnika.

it is the *Legio I Italica*, Absil (2000: 231, 234) did the same in his synthetic text about this unit. He took the inscription as proof that the *Legio I Italica* was *felix, victrix et pia*, although there is no trace of the letter *V*(*ictrix*) next to her name, as the photo clearly shows (*Lupa* 23736). It is not unusual for inscriptions to include the numerical part of the name of the unit in letters, as was done, for example, on the inscriptions of members of the *Legio I Italica* from Salona (*ILlug* 3: 2087: *PRIM(a)*; *CIL* 3: 2010 (8576): *PRI(ma)*). Saturninus probably belonged to this unit, which, with the exception of a few *beneficarii*, was epigraphically recorded exclusively in Salona in Dalmatia (Matijević 2020: 60–61, 162–166; 2022: 159–167).

¹⁶ Correspondence between Trajan and Pliny the Younger, governor of Bithynia, clearly shows the emperor's opposition to deploying a smaller number of soldiers in some places in the interior of the province for fear of breaking the cohesion of their parent units. Paradoxically, it is precisely from his time that soldiers are increasingly used for police purposes. For example, *stationarii* are ordinary soldiers in contrast to *regionarii* who are centurions (Fuhrmann 2012: 157, 162–163, 194, 207–213, 222–224). What tasks the soldiers performed and how they communicated with their superiors and with each other are shown by the finds from the *Praesidium* of *Didymoi* (today Khashm el-Menih) on the *Koptos–Berenike* road in the Egyptian Eastern Desert. Several soldiers from different units in the province served in it for the task of maintaining security, providing escort to prominent travelers on the road. Each *praesidium* was commanded by a *curator* of a lower rank than the centurion, who was directly subordinate to the *praefectus montis Berenicidis*. Archaeological research around this *praesidium* has so far revealed 465 ostraca dating from the late 1st to the middle of the 3rd century, which vividly speak of the official and private

imala veliku ulogu u izvršavanju policijskih zadaća u unutrašnjim provincijama u Carstvu (Fuhrmann 2012: 203). Nema sumnje da su te zadaće obavljali i vojnici raspoređeni na ovim četirima točkama. Svi ovdje doneseni natpisi pripadaju vremenu kasnoga principata što znači da su nastali između sredine 2. stoljeća i završetka 3. stoljeća i upućuje na to da je ovaj sjeverozapadni dio provincije Dalmacije tijekom ovoga razdoblja imao povećanu vojnu i stratešku važnost. Uzroke pojačavanja vojne prisutnosti vjerojatno treba tražiti u događajima poslije 166. godine odnosno ratu kojega je Carstvo vodilo protiv Kvada i Markomana. Najvažnija mjera koju je car Marko Aurelije poduzeo bilo je osnivanje pretenture Italije i Alpa (*praetentura Italiae et Alpium*) koja je trebala zaštititi Italiju od barbarskih napada. Još je uvijek otvoreno pitanje kada je točno osnovana i prostora koji je obuhvaćala iako je pouzdano da je postojala 170. godine.¹⁷ U nekoj vezi s pretenturom moralo je biti i osnivanje provincije Liburnije što se vjerojatno dogodilo oko 168. godine. Stavljena je pod upravu viteškog prokuratora Lucija Artorija Kasta čije su izvanredno visoke ovlasti (*ius gladii*) vjerojatno podrazumijevale i zapovjedništvo nad snagama jačine ekvivalenta najmanje triju legija. Sve upućuje na zaključak da provincija nije dugo trajala (Miletić 2014: 122–126).¹⁸ Obuhvaćala je prostor skardonitanskog juridičkog okruga.¹⁹ Nemoguće je potvrditi jačinu postrojbi pod Artorijevim zapovjedništvom, ponajprije jer za obranu ključnoga komunikacijskog pravca Senija – Siscija nisu trebale značajne snage. Tada je primarnu važnost za Carstvo imala

played a major role in carrying out police tasks in the interior provinces of the Empire (Fuhrmann 2012: 203). There is no doubt that the soldiers deployed at these four points also performed these tasks. All the inscriptions brought here belong to the time of the Late Principate, which means that they were created between the middle of the 2nd century and the end of the 3rd century and indicates that this northwestern part of the province of Dalmatia had an increased military and strategic importance during this period. The reasons for the strengthening of the military presence should probably be sought in the events after 166, that is, the war that the Empire waged against the Quadi and Marcomanni. The most important measure taken by Emperor Marcus Aurelius was the establishment of the *Praetentura Italiae et Alpium*, which was supposed to protect Italia from barbarian attacks. It is still an open question when exactly it was founded and the area it covered, although it is reliable that it existed in 170.¹⁷ The establishment of the province of Liburnia, which probably happened around 168, must have been related to the *Praetentura*. It was placed under the administration of the equestrian procurator Lucius Artorius Castus, whose extraordinarily high powers (*ius gladii*) probably included the command of forces equivalent to at least three legions. Everything points to the conclusion that the province did not last long (Miletić 2014: 122–126).¹⁸ It covered the area of the *conventus iuridicus* in Scardona.¹⁹ It is impossible to confirm the strength of the units under Artorius' command, primarily because the defense of the key communication route Senia–Siscia did not

Primjerice, najvjerojatnije jedna ostraca svjedoči o tome kako je prefekt Egipta dobio carsko pismo o uzdizanju Maksima, sina cara Maksimina Tračanina, u rang cezara, i daje naredbu da se ta informacija proslijedi svim prezidijima; neke svjedoče o prebacivanju vojnika iz jedne postaje u drugu i pokušajima pojedinaca da utječu na nadređene da im se ne promijene mjesta službe (Stauner 2016).

- 17 Iako još uvijek nisu usuglašena mišljenja o geografskom opsegu pretenture, smije se reći da je ona najvjerojatnije odgovarala prostoru koji je kasnije obuhvaćala *Claustra Alpium Iuliarum*. Pretentura je vjerojatno stvorena od dijelova Italije, Norika i Panonije i trajala je koliko su trajali ratovi protiv Kvada i Markomana (Kovács 2009: 181–199).
- 18 Pflaum (1960a: 536–537) smatra da se imenovanje Artorija prokuratorom provincije Liburnije dogodilo nekoliko godina nakon Perennisove smrti 185. godine, odnosno u prvim godinama rada njegova nasljednika Kleandra (više o karijerama viteških prokuratora v. Pflaum 1960b; 1961a; 1961b; 1982). Njegovu je kronologiju prihvatio Medini (1980: 374 i d.). Lorient (2001: 85–86) je Artorijev natpis datirao u doba Karakale, Aleksandra Severa ili Filipa Arapina. Malo detaljnije o Artorijevom natpisu s navodima na radove ostalih autora koji se zalažu za raniju odnosno kasniju dataciju v. Matijević 2015: 193–198.
- 19 Istočna granica provincije Liburnije protezala se pravcem: rijeka Krka – Strmica – Kulen Vakuf – Bosanski Petrovac – Klujuč – Sana. Detaljno o ovlastima koje je imao Artorije kao prokurator odgovaran izravno caru, a ne namjesniku Dalmacije, o općem značenju Liburnije u obrambenim aktivnostima poduzetima za zaštitu Italije, v. Medini 1980: 367–385.

communication of the soldiers there. For example, most likely one ostraca testifies to how the prefect of Egypt received an imperial letter about the elevation of Maximus, the son of Emperor Maximinus Thrax, to the rank of Caesar, and gives the order to forward this information to all *praesidia*, some testify to the transfer of soldiers from one *statio* to another and the attempts of individuals to influence their superiors not to change their places of service (Stauner 2016).

- 17 Although there are still no agreed opinions on the geographical scope of the *Praetentura*, it can be said that it most likely corresponded to the area that was later encompassed by the *Claustra Alpium Iuliarum*. The *Praetentura* was probably created from parts of Italia, Noricum and Pannonia and lasted as long as the wars against the Quadi and Marcomanni lasted (Kovács 2009: 181–199).
- 18 Pflaum (1960a: 536–537) thinks that the appointment of Artorius as *procurator* of the province of Liburnia took place a few years after the death of Perennis in 185, that is, in the first years of the work of his successor Cleander (for more on careers of equestrian procurators see Pflaum 1960b; 1961a; 1961b; 1982). His chronology was accepted by Medini (1980: 374 et seq.). Lorient (2001: 85–86) dated Artorius' inscription to the time of Caracalla, Alexander Severus or Philip the Arab. For a little more detail about Artorius' inscription with references to the works of other authors who argue for an earlier or later date, see Matijević 2015: 193–198.
- 19 The eastern border of the province of Liburnia stretched in the following direction: the river Krka–Strmica–Kulen Vakuf–Bosanski Petrovac–Klujuč–Sana. For details on the powers that Artorius had as a *procurator* directly responsible to the emperor and not to the governor of Dalmatia, on the general importance of Liburnia in the defensive activities undertaken for the protection of Italia, see Medini 1980: 367–385.

komunikacija od Podunavlja prema Italiji: *Celeia – Atrans – Emona – Ad Pirum*. U Liburniji nisu morale biti smještene legije koje su za potrebe njezine obrane relativno lako mogle biti dovedene iz Norika, Recije ili obiju Panonija (Medini 1980: 372–376). Iako nije isključeno da je Artorijevo zapovjedno mjesto mogla biti Tarsatika (Miletić 2014: 123–124),²⁰ čini se da je pouzdanije kako je tarsatički principij izgrađen tijekom vladavine cara Galijena (260. – 268.) ili njegovih neposrednih nasljednika kada je podignuta i utvrda pored Pasjaka čime se dodatno kontrolirala cesta Tarsatika – Tergeste (Višnjić 2009a: 29–30; 2009b: 62–64).²¹

Zaključak

Posvetni žrtvenik Julija Vera, duplikarija i namjesnikova beneficijarija iz Četrnaeste dvojne legije, ima višestruku znanstvenu vrijednost. Naime, riječ je tek o drugoj poznatoj epigrafskoj potvrdi o pripadanju namjesnikovih beneficijarija razredu duplikarija. Julije Vera je gradeći svoju vojnu karijeru uspio postići položaj beneficijarija u oficiju namjesnika Gornje Panonije te je poslije nekoga vremena premješten u Dalmaciju u okviru čijega je provincijskog oficija raspoređen na službu u Arupij. Ovakav tijek karijere nije neobičan jer Dalmacija nije imala vlastitih legija pa su namjesnici svoje oficijale morali posuđivati iz nekih susjednih provincija. Natpisi jasno pokazuju da se u tom smislu snažno oslanjala upravo na Gornju Panoniju, posebice njezinu Četrnaestu legiju. Dalmacija je za Vera bila potpuno nova sredina. Dolaskom u Arupij možda je sa sobom donio stare religijske navike jer je žrtvenik posvetio Silvanu Silvestru, popularnome među vojnicima u njegovoj matičnoj provinciji. Od svih poznatih beneficijarijskih natpisa iz Dalmacije samo je jedan posvećen Silvanu i to upravo onaj Verovoga kolege Akucijana, također pripadnika Četrnaeste legije na službi u beneficijarijskoj postaji u Novama. Njihovi primjeri doprinose razumijevanju uloge panonskih legionara u širenju Silvanova kulta u Dalmaciji.

require significant forces. At that time, the primary importance for the Empire was the communication from the Danube to Italy: *Celeia–Atrans–Emona–Ad Pirum*. Legions did not have to be stationed in Liburnia, which for the needs of its defense could relatively easily be brought from Noricum, Raetia or both Pannonia (Medini 1980: 372–376). Although it is not excluded that Artorius' commanding post could have been Tarsatica (Miletić 2014: 123–124),²⁰ it seems more reliable that the Principia at Tarsatica was built during the reign of Emperor Gallienus (260–268) or his immediate successors when the fortress was also built next to Pasjak, which additionally controlled the Tarsatica–Tergeste road (Višnjić 2009a: 29–30; 2009b: 62–64).²¹

Conclusion

The votive altar of Iulius Verus, *duplicarius* and governor's *beneficiarius* from the *Legio XIII Gemina*, has multiple scientific value. Namely, this is only the second known epigraphic confirmation of the belonging of the governor's *beneficarii* to the pay grade of *duplicarius*. While building his military career, Iulius Verus managed to achieve the post of *beneficiarius* in the *officium* of the governor of Upper Pannonia, and after some time he was transferred to Dalmatia within the framework of which provincial *officium* he was assigned to serve in Arupium. This kind of career path is not unusual because Dalmatia did not have its own legions, so governors had to borrow their *officiales* from some neighboring provinces. The inscriptions clearly show that in this sense it strongly relied on Upper Pannonia, especially its *Legio XIII Gemina*. Dalmatia was a completely new environment for Verus. Arriving in Arupium, he may have brought old religious habits with him because he dedicated the altar to Silvanus Silvester, popular among the soldiers in his home province. Of all the known *beneficarii* inscriptions from Dalmatia, only one is dedicated to Silvanus, and that is precisely that of Verus' colleague Acutianus, also a member of the *Legio XIII Gemina* serving in the *statio* in Novae. Their examples contribute to the understanding of the role of the Pannonian legionnaires in the spread of Silvanus' cult in Dalmatia.

20 Jednako mišljenje o utvrđivanju Tarsatike tijekom ratova protiv Germana ima i I. Glavaš (2015: 63–64, 319, 363).

21 Numizmatički nalazi također govore da je principij podignut tijekom vladavine Galijena ili Klaudija II. (Bekić 2009: 220–221). Prema drugoj analizi numizmatičkog materijala, gradnja se dogodila još kasnije, odnosno tijekom završetka 270.-ih ili tijekom 280.-ih godina (Kos 2012: 287). Ova su mišljenja ponovljena i u novijoj literaturi (Karković Takalić, Predoević Zadković, Višnjić 2015: 121, 126).

20 I. Glavaš (2015: 63–64, 319, 363) has the same opinion about the fortification of Tarsatica during the wars against the Quadi and Marcomanni.

21 Numismatic findings also indicate that the *Principia* was erected during the reign of Gallienus or Claudius II (Bekić 2009: 220–221). According to another analysis of the numismatic material, the construction took place even later, that is, during the end of the 270s or during the 280s (Kos 2012: 287). These opinions have been repeated in recent literature (Karković Takalić, Predoević Zadković, Višnjić 2015: 121, 126).

Arupij je svojevrsan vrhunac romanizacije doživio stjecanjem statusa municipija, vjerojatno u doba Flavijevaca. Moglo bi se reći da je zadržao svoju važnost tijekom cijeloga principata na što upućuje aktivnost gradskoga vijeća koje je u najmanje nekoliko navrata pokazivalo odanost nekim carevima postavljajući im počasne natpise. Posljednji kojemu je to učinjeno bio je Florijan 276. godine. Razvoj grada uvjetovan je njegovim položajem u zaleđu Senije odnosno na cesti koja je povezivala taj lučki grad s unutrašnjošću i Siscijom. Njegovu su gospodarsku snagu činili trgovina i iskorištavanje lokalnih kamenoloma. Nimalo ne iznenađuje što se u neposrednoj blizini takvoga grada nalazila beneficijarijska postaja koja je zajedno s desetak milja udaljenom postajom u Avendu držala ovu dionicu ceste pod kontrolom provincijske uprave.

Još značajnija prisutnost namjesnikovih oficijala i legionara zabilježena je sjeverno i istočno od Arupija, također u vremenu kasnoga principata. U Josipdolu je bila beneficijarijska postaja potvrđena natpisom jednoga beneficijarija i jednoga spekulatora koji je služio u doba cara Gordijana III. Pojačanu vojnu prisutnost potvrđuju i posvetni natpisi dvojice legijskih centuriona od kojih se jedan datira u Dioklecijanovo doba. Vrlo je slično bilo i u Golubiću gdje je potvrđen beneficijarij i obični legionari. Prilično snažna vojna prisutnost na ovim mjestima može se protumačiti kao odraz brige provincijske uprave za kontrolom nad cestama koje su ovaj dio Dalmacije povezivale s južnim dijelom Gornje Panonije. Strateška je važnost ovoga prostora nesumnjivo bila velika jer su na izvršavanje tih zadaća postavljeni isključivo legionari i njihovi kolege iz provincijskoga oficija. Štoviše, nema niti jednoga natpisa koji bi pokazao da su ovdje boravili pripadnici neke od pet pomoćnih postrojbi u provinciji. Nemogućnost preciznijega datiranja većine ovih natpisa ne dopušta uspostavljanje kronologije boravka vojske iako nema razloga ne pretpostaviti da je ona bila kontinuirana tijekom kasnoga principata, da je postojala u Dioklecijanovo doba, možda čak i kasnije. Potpuni izostanak natpisa aktivnih vojnika iz vremena ranoga principata upućuje na zaključak da takva vrsta kontrole tada nije bila potrebna.

Veliki rat protiv Kvada i Markomana početkom vladavine Marka Aurelija pokazao je veliku vrijednost sjeverozapadnog dijela Dalmacije.

Arupium experienced a kind of peak of Romanization by acquiring the status of a municipium, probably during the Flavian era. It could be said that it maintained its importance throughout the Principate, which is indicated by the activity of the city council, which on at least several occasions showed loyalty to some emperors by placing honorary inscriptions. The last one to whom this was done was Florian in 276. The development of the city was conditioned by its position in the hinterland of Senia, that is, on the road that connected that port city with the interior and Siscia. Its economic strength was trade and exploitation of local quarries. It is not at all surprising that in the immediate vicinity of such a town there was a *statio* with *beneficarii* which, together with the ten miles distant *statio* in Avendo, kept this section of the road under the control of the provincial administration.

An even more significant presence of the governor's *officiales* and legionnaires was recorded north and east of Arupium, also during the Late Principate. In Josipdol there was a *statio* confirmed by the inscription of one *beneficiarius* and one *speculator* who served in the era of Emperor Gordian III. The increased military presence is also confirmed by the votive inscriptions of two legionary centurions, one of which dates back to the time of Diocletian. It was very similar in Golubić, where the *beneficarii* and ordinary legionnaires were confirmed. The fairly strong military presence in these places can be interpreted as a reflection of the provincial administration's concern for control over the roads that connected this part of Dalmatia with the southern part of Upper Pannonia. The strategic importance of this area was undoubtedly great because only legionnaires and their colleagues from the provincial office were appointed to carry out these tasks. Moreover, there is not a single inscription that would show that members of any of the five auxiliary units in the province stayed here. The impossibility of more precise dating of most of these inscriptions does not allow establishing the chronology of the military presence, although there is no reason not to assume that it was continuous during the Late Principate, that it existed in Diocletian's time, maybe even later. The complete absence of inscriptions of active soldiers from the time of the Early Principate points to the conclusion that this type of control was not necessary then.

The great war against the Quadi and Marcomanni at the beginning of the reign of Marcus Aurelius showed the great value of the northwestern part of Dalmatia. Then, from it, that is, from the territory of the *conventus iuridicus* in Scardona, the province of Liburnia was founded, which was in some way

Tada je od njega, odnosno od teritorija skardonitanskog konventa, osnovana provincija Liburnija što je na neki način bilo povezano s ustrojem i funkcioniranjem pretenture Italije i Alpa. Vrlo visoke ovlasti njezina prokuratora Lucija Artorija Kasta podrazumijevale su i njegovo zapovjedništvo nad značajnim vojnim snagama. Neovisno o tome jesu li one u Liburniji bile trajno smještene ili se smatralo da su po potrebi mogle doći iz provincija na sjeveru, opravdano je pretpostaviti da je prostor tada morao dobiti neku vrstu trajnije vojne prisutnosti na mjestima od strateške vrijednosti. Teško je zamisliti da bi stvaranje provincije Liburnije od teritorija provincije Dalmacije u takvim izvanrednim okolnostima moglo biti učinjeno bez značajnijega angažmana vojske na kontroli ključnih komunikacijskih točaka. Vjerojatno je da su položaji pored Josipdola i Golubića tada dobili legijske posade koje su tada ili u nekom vremenu poslije ojačane postavljanjem beneficijarskih postaja. Provincija Liburnija nije dugo trajala, ali je vojna prisutnost na ovim točkama i dalje ostala što pokazuju žrtvenici iz vremena Gordijana III. i Dioklecijana. Više nije bilo opasnosti kakvu su predstavljali Kvadi i Markomani, ali je strateška vrijednost ovoga dijela Dalmacije proizlazila iz njezina položaja između Jadrana i glavnih cestovnih pravaca u Panoniji kojima su se kretale vojske. Štoviše, važnost ovoga prostora dokazuje izgradnja tarsatičkog principija u doba cara Galijena ili njegovih nasljednika. Stoga se smije pretpostaviti da je vojska na ovim mjestima bila stalno prisutna tijekom kasnoga principata, ali i u desetljećima poslije, i da su vojnici bili smješteni i na drugim mjestima, posebno na pravcu ceste od Arupija do Klambeta, odnosno na još uvijek slabo poznatoj komunikaciji od Arupija do Siscije. To mogu potvrditi samo otkrića novih natpisa.

connected with the organization and functioning of the *Praetentura Italiae et Alpium*. The very high powers of its procurator Lucius Artorius Castus included his command of significant military forces. Regardless of whether they were permanently stationed in Liburnia or whether it was thought that they could come from the provinces to the north if necessary, it is reasonable to assume that the area must then have received some kind of more permanent military presence in places of strategic value. It is difficult to imagine that the creation of the province of Liburnia from the territory of the province of Dalmatia could be done in such extraordinary circumstances without significant involvement of the army in controlling key communication points. It is likely that the positions next to Josipdol and Golubić were then given legionary crews, which were then or at some time later strengthened by the establishment of *stationes* with *beneficarii*. The province of Liburnia did not last long, but the military presence at these points still remained as evidenced by the altars from the time of Gordian III and Diocletian. There was no longer the danger posed by the Quadi and Marcomanni, but the strategic value of this part of Dalmatia arose from its position between the Adriatic and the main road routes in Pannonia along which the armies moved. Moreover, the importance of this area is proven by the establishment of the Principia at Tarsatica during the time of Emperor Gallienus or his successors. Therefore, it can be assumed that the army was constantly present in these places during the Late Principate, but also in the decades after, and that the soldiers were stationed in other places as well, especially on the road from Arupium to Clambetae, i.e. on the still poorly known communication from Arupium to Siscia. This can only be confirmed by the discovery of new inscriptions.

Prijevod Translation IVAN MATIJEVIĆ
Lektura Proofreading MARKO MARAS

KRATICE ABBREVIATIONS

AE – *L'Année épigraphique*, Paris, <https://anneeepigraphique.com/>; <https://www.jstor.org/journal/anneepig>

CBFIR – Schallmayer, E., Eibl, K., Ott, J., Preuss, G., Wittkopf, E. 1990, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 40, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart.

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, IL vols. with Suppl. by E. Lommatzsch (1894–1930), Berlin, <https://cil.bbaw.de/>

EDH – Epigraphic Database Heidelberg, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche> (08. 09. 2023.)

EDCS – Clauss, M., Kolb, A., Slaby, W. A., Woitas, B., Epigrafik-Datenbank Clauss / Slaby, Universität Zürich, Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Zürich, Eichstätt, <https://db.edcs.eu/> (08. 09. 2023.)

ILluga 3 – Šašel, A., Šašel, J. 1986, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Lupa – Ubi Erat Lupa, Bilddatenbank zu antiken Stein- und Denkmälern, <http://lupa.at/> (08. 09. 2023.)

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

Abzil, M. 2000, Legio I Italica, in: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, Actes du Congrès de Lyon 17–19 septembre 1998, Le Bohec Y., Wolff, C. (eds.), De Boccard, Lyon, 227–238.

Alföldy, G. 1965, *Bevölkerung und gesellschaft der römischen provinz Dalmatien*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Alföldy, G. 1987, Die auxiliärtruppen der Provinz Dalmatien, in: G. Alföldy, *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962–1985*, Speidel M. P. (ed.), *Mavors. Roman Army Researches III*, J. C. Gieben, Amsterdam, 239–297.

Austin, N. J. E., Rankov, B. 1995, *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, Routledge, London and New York.

Bakarić, L. 2017a, Japodi / The Iapodes, in: *Japodi. Zaboravljeni gorštaci / Iapodes. The forgotten highlanders*, Bakarić L. (ed.), katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 21–60.

Bakarić, L. 2017b, Ovostrani ili cisalpinski gradovi / Cisalpine cities, or cities on the near side of the Alps, in: *Japodi. Zaboravljeni gorštaci / Iapodes. The forgotten highlanders*, Bakarić L. (ed.), katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 63–68.

Balen-Letunić, D., Perkić, D. 2017, Onostrani ili transalpinski gradovi / Transalpine cities, or cities on the far side of the Alps, in: *Japodi. Zaboravljeni gorštaci / Iapodes. The forgotten highlanders*, Bakarić L. (ed.), katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 69–81.

Beck, R. 1984, The rock-cut Mithraea of Arupium (Dalmatia), *Phoenix*, Vol. 38(4), 356–371. <https://doi.org/10.2307/1088381>

Bekić, L. 2009, Antički numizmatički nalazi / Roman numismatic finds, in: *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia at Tarsatica. Late Roman Military Headquarters*, Radić-Štivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, Rijeka – Zagreb, 183–225.

Bérard, F. 2000, Le garnison de Lyon et les officiales du gouverneur de Lyonnaise, in: *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, Alföldy G., Dobson B., Eck W. (eds.), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 279–305.

Betz, A. 1938, *Untersuchungen zur militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien Neue Folge 3, Rudolf M. Rohrer, Wien.

Bojanovski, I. 1984, Prilog za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine). IV. Rimska cesta Siscia – Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija (arheološko-topografska studija), *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. XXII(20), 145–265.

Bojanovski, I. 1988, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela LXVI(6), Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Sarajevo.

Breeze, D. J. 1971, Pay grades and ranks below the centurionate, *Journal of Roman Studies*, Vol. 61, 130–135. <https://doi.org/10.2307/300012>

Breeze, D. J. 1974, The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army, *Bonner Jahrbücher*, Vol. 174, 245–292. <https://doi.org/10.11588/bjb.1974.1.83665>

Cambi, N. 2003, Bilješka o japodskim urnama i sarkofazima, *Senjski zbornik*, Vol. 30, 97–108.

Cambi, N. 2010, *Sarkofazi lokalne produkcije u Dalmaciji. II. do IV. stoljeće / Die Sarkophage der lokalen Werkstätten im römischen Dalmatien. 2. bis 4. Jht. n. Chr.*, Književni krug, Split.

Cesarik, N. 2020, *Rimska vojska u provinciji Dalmaciji od Augustova do Hadrijanova principata*, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.

Cesarik, N., Kramberger, V. 2018, Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na području Like, *Diadora*, Vol. 32, 105–152.

Cvetko, M. 2022, *Rimski zavjetni žrtvenici s područja Hrvatske*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju, FF press, Zagreb.

Domić Kunić, A. 2017, Japodi kroz povijesne izvore / The Iapodes in historical sources, in: *Japodi. Zaboravljeni gorštaci / Iapodes. The forgotten highlanders*, Bakarić L. (ed.), Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 83–97.

France, J., Nelis-Clément, J. 2014, Tout en bas de l'empire. Les stations militaires et douanieres, lieux de controle et de representation du pouvoir, in: *La statio. Archéologie d'un lieu de pouvoir dans l'empire romain*, France J., Nelis-Clément J. (eds.), Ausonius, Bordeaux, 117–245.

Fuhrmann, Ch. 2012, *Policing the Roman Empire. Soldier, Administration and Public Order*, Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199737840.001.0001>

- Glavaš, I.** 2015, *Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata*, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Glavaš, I.** 2016, *Konzularni beneficijariji u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske 17, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb.
- Glavaš, V.** 2010, Prometno i strateško značenje prijevoja Vratnik u antici, *Senjski zbornik*, Vol. 37, 5–18.
- Glavičić, M.** 1994, Značenje Senije tijekom antike, *Senjski zbornik* 21, 41–58.
- Glavičić, M.** 2008, Dvije četverokutne kamene urne s natpisom iz Donjeg Kosinja, in: *Arheološka istraživanja u Lici*, znanstveni skup, Gospić, 16.–19. listopada 2007, Kolak T. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 23, Hrvatsko arheološko društvo, Muzej Like Gospić, Zagreb, 151–163.
- Glavičić, M., Cambi, N.** 2017, Glava Augusta iz Brinja u svom historijskom i arheološkom kontekstu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Vol. 59, 1–19. <https://doi.org/10.21857/9xn31cvery>
- Karković Takalić, P., Predoević Zadković, P., Višnjčić, J.** 2015, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, *Histria archaeologica*, Vol. 45, 113–136.
- Kolb, A., Zingg, L.** 2016, The importance of internal borders in the Roman Empire: Written sources and model cases, in: *Rome's Internal Frontiers. Proceedings of the 2016 Roman Archaeology Conference session in Rome*, Della Casa P., Deschler-Erb E. (eds.), Zurich Studies in Archaeology 11(2016), Chronos Verlag, Zürich, 11–16.
- Kos, P.** 2012, The construction and abandonment of the Claustra Alpium Iuliarum defence system in light of the numismatic material, *Arheološki vestnik*, Vol. 63, 265–300.
- Kovács, P.** 2009, *Marcus Aurelius' Rain Miracle and the Marcomannic Wars*, Leiden and Boston, Brill.
- Loriot, X.** 2001, Un mythe historiographique: L'Expédition de L. Artorius Castus contre les Armoricains, *Bulletin de la société nationale des antiquaires de France*, Vol. 1997, 85–87.
- Lozić, E.** 2021, *Funerary Monuments in the Interior of the Roman Province of Dalmatia*, E-monographiae Instituti archaeologici Sloveniae 11, Založba ZRC, Ljubljana. <https://doi.org/10.3986/9789610505419>
- Matijević, I.** 2015, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata*, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Matijević, I.** 2020, *Officium consularis provinciae Dalmatiae. Vojnici u službi namjesnika rimske Dalmacije u doba principata*, Književni krug, Split.
- Matijević, I.** 2022, Legionari iz podunavskih provincija u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 54(3), 145–194. <https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.54.24>
- Medini, J.** 1980, Provincia Liburnia, *Diadora*, Vol. 9, 363–441.
- Miletić, Ž.** 2014, Lucius Artorius Castus i Liburnia, in: *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu / Lucius Artorius Castus and the king Arthur legend*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Podstrana, 30. ožujka do 2. travnja 2012., Cambi N., Matthews J. (eds.), Književni krug Split, Ogranak Matice hrvatske Podstrana, Split, 111–130.
- Mócsy, A.** 1974, *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston.
- Nelis-Clément, J.** 2000, *Les beneficiarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ier s. a.C. – VIe s. p.C.)*, Diffusion de Boccard, Paris – Bordeaux.
- Nelis-Clément, J.** 2006, Les *stationes* comme espace et transmission du pouvoir, in: *Herrschaftsstrukturen und Herrschaftspraxis. Konzepte, Prinzipien und Strategien der Administration im römischen Kaiserreich*, Akten der Tagung an der Universität Zürich, 18.–20. 10. 2004, Kolb A. (ed.), Akademie Verlag, Berlin, 269–298.
- Olujčić, B.** 2007a, *Povijest Japoda. Pristup*, Srednja Europa, Zagreb.
- Olujčić, B.** 2007b, Sustavno arheološko istraživanje lokaliteta Viničica kod Josipdola, *Modruški zbornik*, Vol. 1, 53–69.
- Ožanić Roguljić, I., Kolak, T.** 2018, Excavations of the Roman Sites in Lika (Croatia): Žuta Lokva, Lički Ribnik, in: *Nova otkrića med Alpami in Črnim morjem. Rezultati raziskav rimskodobnih najdišč v obdobju med leti 2005 in 2015 / New Discoveries between the Alps and the Black Sea Results from the Roman Sites in the Period between 2005 and 2015*, Proceedings of the 1st International Archaeological Conference, Ptuj, 8.–9. 10. 2015., Janežič M., Nadbath B., Mulh T., Žižek I. (eds.), Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ptuj, 115–125.
- Ožanić Roguljić, I.** 2023, Roadside station at Žuta Lokva, in: *Life along the communication routes from the Roman period to the Middle Ages. Roads and rivers 2*, Archaeopress Publishing Ltd, Oxford, 43–46.
- Ott, J.** 1995, *Die Beneficiarier. Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des Römischen Heeres und zu ihrer Funktion*, Franc Steiner Verlag, Stuttgart.
- Patsch, K.** 1893, Bericht über eine Reise in Bosnien, *Archaeologisch epigraphische mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, Vol. XVI(1), 75–93. <https://doi.org/10.11588/diglit.12273.11>
- Perinić, Lj.** 2020, Silvanus' altar from Prozor, in: *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću / A volume dedicated to Ante Rendić-Miočević*, Radman-Livaja I., Bilić T. (eds.), Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 424–431.
- Perinić Muratović, Lj., Vulić, H.** 2009, Razmatranja o Silvanovom kultu u Panoniji povodom nalaza žrtvenika u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 26, 165–180.
- Petrović, V. P.** 2019, Some considerations about the Roman Road network in Central Balkan Provinces, in: *Roman roads. New evidence – new perspectives*, Kolb A. (ed.), De Gruyter, Berlin, 252–271.
- Pflaum, H.-G.** 1960a, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain I*, Bibliothèque archéologique et historique LVII, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris (1–579).
- Pflaum, H.-G.** 1960b, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain II*, Bibliothèque archéologique et historique LVII, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris (582–953).
- Pflaum, H.-G.** 1961a, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain III*, Bibliothèque archéologique et historique LVII, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris (958–1469).

- Pflaum, H.-G.** 1961b, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain IV. Tableaux d'avancement*, Bibliothèque archéologique et historique LVII, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Pflaum, H.-G.** 1982, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain. Supplément*, Bibliothèque archéologique et historique CXII, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Rankov, B.** 1986, *The beneficiarii consularis in the western provinces of the Roman Empire*, Unpublished PhD Thesis, University of Oxford.
- Rankov, B.** 1999a, The governor's men: the officium consularis in provincial administration, in: *The Roman army as community*, Including papers of a conference held at Birkbeck College, University of London on 11-12 January, 1997, Journal of Roman Archaeology Supplementary series 34, Goldsworthy A., Haynes I. (eds.), Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island, 15–35.
- Rankov, B.** 1999b, Staff Officers (review). J. Ott: Die Beneficiarii: Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des römischen Heeres und zu ihrer Funktion, *The Classical Review*, N.S. Vol. XLIX(1), 182–183.
- Rendić-Miočević, A.** 2015, Monuments of the Mithraic cult in the territory of Arupium (Dalmatia), in: *Romanising oriental gods? Religious transformations in the Balkan Provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*, Proceedings of the International Symposium, Skopje, 18.-21. September 2013., Nikoloska A., Müskens S. (eds.), Macedonian Academy of Sciences and Arts, University of Leiden, Skopje, 403–426.
- Speidel, M. A.** 1992, Roman Army Pay Scales, *Journal of Roman Studies*, Vol. 82, 87–106.
<https://doi.org/10.2307/301286>
- Stauner, K.** 2016, New documents from the Roman military administration in Egypt's eastern desert: the ostraca from the Praesidium of Didymoi, in: *Vir Doctus Anatolicus. Studies in memory of Sencer Şahin*, Takmer B., Akdoğu Arca E. N., Gökalp Özdil N. (eds.), Philia Supplement 1, Kabalci Yayincilik, Istanbul, 796–815.
- Syme, R.** 1968, The Ummidii, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 17(1), 72–105.
- Šašel Kos, M.** 1995, The beneficiarii consularis at Praetorium Latobiorum, in: *Römische Inschriften – Neufunde, Neulesungen und Neuinterpretationen. Festschrift für Hans Lieb, zum 65. Geburtstag dargebracht von seinen Freunden und Kollegen*, Frei-Stolba R., Speidel M. A. (eds.), Friedrich Reinhardt Verlag, Basel, 149–170.
- Višnjić, J.** 2009a, Antički povijesni okvir / Roman historical frame, in: *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia at Tarsatica. Late Roman Military Headquarters*, Radić-Štivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, Rijeka – Zagreb, 25–33.
- Višnjić, J.** 2009b, Antička arhitektura / Roman architecture, in: *Tarsatički principij: Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia at Tarsatica. Late Roman Military Headquarters*, Radić-Štivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, Rijeka – Zagreb, 35–66.
- Zaninović, M.** 2005, Apsorus i Crexa na Jadranskom putu, *Senjski zbornik*, Vol. 32, 5–24.
- Wilkes, J. J.** 1969, *Dalmatia*, Routledge and Kegan Paul, London.

